

Kafková, Olga

Vztažení sémantického komponentu výpovědi ke komunikativní situaci v běžně mluvených projevech : k tzv. situační zakotvenosti výpovědi

In: *Otázky slovanské syntaxe. IV/2, Sborník sympozia Aktualizační (pragmatické) složky výpovědi v slovanských jazycích, Brno 6.-9. září 1976.* Grepl, Miroslav (editor). Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1980, pp. 199-201

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121645>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

OLGA KAFKOVÁ (Praha)

VZTAŽENÍ SÉMANTICKÉHO KOMPONENTU VÝPOVĚDI KE KOMUNIKATIVNÍ SITUACI V BĚŽNĚ MLUVENÝCH PROJEVECH

K TZV. SITUAČNÍ ZAKOTVENOSTI VÝPOVĚDI

Pragmatické aspekty výpovědi zvyšují zájem o sepětí sémantického komponentu výpovědi s komunikativní situací a o vymezení a strukturaci pojmu situace. Různými pojetími se zabýval ve svém referátě Vl. Barnet.¹ Užší pojetí vychází ze sémiotických zřetelů: situace je nahlížena jako referent výpovědi; širší pojetí přibliží i k celému okruhu komunikativních okolností, za nichž se výpověď realizuje. I v tomto širším pojetí je situace vymežována různě: 1. jednak jako souhrn temporálně a lokalizačně konkretizujících faktorů, které podmiňují průběh komunikace a promítají se do lexikálně sémantické a gramatické výstavby výpovědi, přičemž mají své kategoriální vyjádření (jmenujme např. temporální a lokální fixaci sémantického komponentu), 2. jednak jako souhrn obecně okolnostních komunikativních faktorů (sem spadá např. charakter prostředí, aktivita partnerů komunikace, jejich sociálně demografická charakteristika a vzájemný vztah, téma apod.), které se promítají do výstavby výpovědi, ale nemají v jazycích našeho typu zpravidla své gramatické kategoriální vyjádření. S takto obecně chápanou komunikativní situací se pracovalo při vymežování různých typů komunikátů, při odlišování projevů psaných od projevů mluvených.

K situačnímu pozadí výpovědi (k její situační vázanosti, zakotvenosti) přibliží popis výstavby výpovědi v běžně mluvených projevech. Situační zakotvenost je výrazná u výpovědi vznikajících za komunikativní situace, jež se vyznačuje vysokým stupněm aktuálnosti a konkrétnosti. Aktuálnost komunikativní situace je dána parametry ve smyslu *hic et nunc*, fyzickou přítomností partnerů komunikace, předmětnou situací, která může zahrnovat i objekt sdělení, popřípadě vysokou společnou informovanost o objektu sdělení. Aktuálnost komunikativní situace se obráží v referenčních vztazích, v temporální a lokální fixaci a bezprostředně ovlivňuje jazykové ztvárnění výpovědi v rovině pojmenovací i výpovědní. Protipólem aktuální komunikativní situace je komunikativní situace zobecněná, jejíž komponenty jsou bez přímého vztahu ke konkrétnímu a určitému v aktuální mimojazykové realitě. Výpověď *Ty jahody jsou dobrél* (popř. *Ty jsou dobrél*) je příkladem výpovědi vázané na aktuální situaci, výpověď *Jahody jsou dobré* (obsahují hodně vitamínů) má platnost všeobecnou a vyznačuje se vyšším stupněm abstrahovanosti. Ukazuje se tedy,

¹ *Komunikativní situace a výpověď.*

že pojem situace může být chápán nejen širě či uže, ale i v různém stupni abstrakce. Stupeň abstrahovanosti komponentů komunikativní situace se odráží ve struktuře výpovědi a může být kritériem při jejich klasifikaci. Systémové gramatiky se zabývaly převážně sémanticky úplnou a mluvnicky plně organizovanou větou, v jejíž výstavbě je vazba na komunikativní situaci málo patrná. Systémový přístup vyžadoval navíc, aby se i na konkrétně situačně zakotvenou výpověď pohlíželo z hlediska abstraktní soustavy pojmů. Popis výstavby výpovědi v běžně mluveném jazyku se naproti tomu nemohl obejít bez přihlížení k situační zakotvenosti výpovědi, nevytvořil však dosud konsekventní soustavu pojmů z hlediska teorie výpovědi.

Ve výpovědích běžně mluveného jazyka se aktuální komunikativní situace promítá do lexikálně sémantické a mluvnické výstavby výpovědi a ovlivňuje užití jazykových prostředků tak, že může měnit i jejich sdělnou hodnotu. Určitost a neurčitost sémantického komponentu výpovědi (tzv. referenční determinace) může být dána vztahem k aktuální situaci a nemusí mít své specifické indikátory. Důsledkem sepětí s aktuální situací v běžně mluveném jazyku je nevyjadřování nejvíce určených jeho složek, které jsou obvykle v tématu;² sr. explicitní vyjádření určitosti/neurčitosti: *Už jede nějaký autobus; Už jede ten autobus*; a neexplicitní vyjádření: *Už jede*.

Podobně jako aktuální situace působí i společná předchozí zkušenost partnerů komunikace, jež se projevuje ve vysoké míře informovanosti o objektu sdělení, a dále jejich společné znalosti o světě. Takto široce chápané presupozice rovněž determinuje sémantický komponent výpovědi ve smyslu určitosti/neurčitosti bez explicitního vyjádření, tvoří jakýsi protipól k explicitním prostředkům kvantifikace a identifikace, jimž se v poslední době věnuje pozornost. Domnívám se, že jak sepětí s aktuální komunikativní situací, tak i faktory presupoziční mají vliv na ztvárnění výpovědi a patří tedy do syntaktické problematiky výpovědi.

Aktuální situace má dále v běžně mluveném jazyce bezprostřední vliv na vyjadřování lokální a temporální fixace sémantického komponentu výpovědi, která může být vyjádřena explicitně, ale často se právě v této dorozumívací sféře explicitně nevyjadřuje a vyplývá z přímého vztahování k aktuální situaci; sr. explicitní vyjádření: *Смотри, в этом магазине есть лимоны; Слышишь, за рекой поют соловьи*; a neexplicitní vyjádření: *Смотри, лимоны; слышишь, соловьи*. Působí zde i jazykový kontext, slovesa vnímání *смотреть* a *слышать* navozují temporální a lokální aktuálnost.

Sepětí s aktuální situací se v různých jazycích může projevovat různě. Tak např. základním prostředkem pro vyjádření temporálních kategorií je v ruštině a češtině morfologická kategorie času v kombinaci s prostředky lexikálními a syntaktickými. Ve výpovědích situačně podmíněných se však vyjadřuje přímým sepětím s aktuální situací, formálním prostředkem aktualizacím je pouze intonace (sr. uvedené jmenné výpovědi). Obdobně není explicitně vyjádřena temporálnost ve specifickém ruském výpovědním typu s nulovým (nerealizovaným) slovesem,³ např. *Я прямо с вокзала*. V běžně mluvené

² O složitém vztahu mezi určitostí/neurčitostí výpovědních složek a tématem výpovědi sr. článek J. Firbase, *Non-Thematic Subjects in Contemporary English*, TLP 2 (1966), s. 239—56.

³ Sr. Je. N. Širjajev, *О некоторых показателях незаемещенных синтаксических позиций в высказываниях разговорной речи*, сб. *Русская разговорная речь*, 1973, s. 288—314.

ruštině se temporální aktualizace častěji vyjadřuje přímým sepětím s aktuální situací než v češtině.⁴ Ruština má k tomu systémový předpoklad — existenci tzv. nulové spony.

Sepětí sémantického komponentu výpovědi s aktuální situací a situační presupozice ovlivňují výstavbu výpovědi v běžně mluvené ruštině natolik, že vedou ke specifické adaptaci prostředků pro pojmenovací a výpovědní funkci, k jejich menší polarizaci, než je tomu v ruštině psané.⁵ Prostředky sloužící v kodifikované ruštině psané pojmenovací funkci se uplatňují ve funkci výpovědní (sr. různé typy nominativních výpovědí) a primární prostředky výpovědní slouží pojmenování (sr. tzv. slovesné nominace).⁶ Situační faktor se tedy nejen projevuje ve výstavbě výpovědi, ale zprostředkovaně ovlivňuje i systémové uspořádání prostředků v této sféře dorozumívání.

⁴ Sr. K. Chlupáčová, *K difúznosti pojmenovacích a výpovědních prostředků v ruském mluveném projevu*, *Studia Slavica Pragensia*, 1973, s. 231—236; O. Kafková, *K výstavbě výpovědi v běžně mluvené ruštině*, kand. dis. 1973, s. 24—71.

⁵ Sr. Je. A. Zemskaja, сб. *Русская разговорная речь*, 1973, s. 438—440.

